

KIRJA-ARVIOITA

KOVAA ON: SUOMALAISESTA PALKKATYÖSTÄ MATTI KORTTEISEN MUKAAN

Matti Kortteinen. Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hämeenlinna: Hanki ja Jää, 1992. 390 s. ISBN 951-8916-32-2.

Kun Helsingin Yliopiston sosiologian professuuria täytettiin pari vuotta sitten, järjesti sosiologien opiskelijajyhdistys keskustelutilaisuuden viranhakijoille, silloisen opiskelijatermin 'kellokkaille'. Hakijat, maan eturivin sosiologit, kertoivat omista ajatuksistaan, tutkimuksesta ja suhteestaan opetukseen ja opiskelijoihin. Kellokkaille sai asettaa myös kysymyksiä. Yksi kysymyksistä koski vuosikymmenen kolmea merkittäväntä suomalaista sosiologista tutkimusta. Hakijat päätyivät jokseenkin yksimielisesti Risto Alapuron »Kansaan Liikkeessä» ja Martti Kortteisen »Lähiöön». Professorin sai Alapuro. Kortteisesta tiedettiin vain, että hän oli julkaisut Lähion jälkeen »Hallitun Rakennemuutoksen» 1987. Mies oli vetäytynyt hiljaisuuteen, jonka syy selvisi loppukeväästä 1992, kun ilmoitustauluille levisi tieto 11. elokuuta olevasta väitöstilaisuudesta. Lähion kirjoittaja oli työstänyt tutkimustaan palkkatyöstä kulttuurisena muotona. Tutkimus päättyi heti valtaehdistön pääkirjoitustasolle ja yliopistojen vilkkaan käytävädebatin kohteeksi. Kortteisen työ kiinnostaa varmasti myös hallinnon harrastajaa.

Kortteinen selvittää joustaviin organisaatiomuotoihin liittyvää empiiristä paradoksia. Joustava tuotanto lisää vapauksia työssä, allokoiv vastuuta alas ja lisää työn monipuolisuutta. Työtyytyväisyyden ja motivaation pitäisi lisääntyä ja tuottavuuden kasvaa. Työntekijät ovat kuitenkin kokeneet uudet organisaatiomuodot rasitukseksi, jotka ovat lisänneet vastakohtaisuuksia työpaikoilla, eivät vähentäneet ni-

tä. Syy ei Kortteisen mukaan ole luokkataistelukultuurissa eikä pinnallisissa uudistuksissa, vaan ihmisten arvoperustan ja joustavan organisaation jännitteessä. Keskeiseksi kulttuuriseksi selitystekijäksi hahmottui kenttätöyhteydessä 'kovuuden' kokemus ja 'selviytymisen pakko'. Tällä hän ymmärtää arvorationaalista kerrosta, jonka ydin on elämän kovuuden kokemus ja ajatus, että selviydyttävä kovassa maailmassa, jotta saavuttaisi ja kykenisi pitämään kunniallisen aseman omassa yhteisössään. Malli on erityisen selvä vanhemmilla miehillä, joilla puurtaminen ja pärjääminen hallitsee koko elämäntarinaa. Miesten eetoksessa korostuu yksinäisyys, jonka voi murtaa kunniallisella suoriutumisella: pärjättävä on, vaikka menisi terveys, sillä vain jos pärjää, voi katsoa itseään silmiin. Nuorilla saman ajatusmallin päällä on nöyryyttävä tieto, että kouluaikeon sauhuilut veivät lopulta tehtäseen. Naisten eetoksessa yhteisö on aina mukana, ellei muuten, isän, äidin ja miehen muodossa. Läkimmämmät naiset uhraavat itsensä kyselemättä toisten eteen. Nuoret naiset irrottaa vanhempien itsensänselvästä uhratumisesta koulutuksen ja liikkuvuuden myötä syntynyt tietoisuus oman itsen erillisestä arvosta ja ambivalenssi, joka syntyy näiden mallien yhteensovittamisen ympärille. Selviytyminen on silti naisillekin arvo: heillekin oman paikan löytäminen merkitsee asioita, joita ei voi selittää vain järjellä.

Selviytymisen pakko näkyy miessuunnareiden työympäristössä lähinnä pyrkimyksenä rakentaa oma organisaatiosta riippumaton tila, jonka alueella voi itse päättää työtahdistaan ja -tavoistaan. Mikäli onnistuu kehittämään niin hyvän ammatitaidon, että voi pitää tuotannon johdon haluamalla tasolla ilman ponnisteluja, voi välttää nöyryyttävää alistumista pomojen käskyihin ja määräyksiin. Huijaus onnistuu uusilla ohjelmoitavilla koneilla helposti, sillä kunhan kehittää ohjelmointitaitonsa riittävän hyväksi ja hallitsee koneensa paremmin kuin työnjohto, on urakoilla pelaaminen ja johdon kusetaminen helppoa. Joustava tuotanto puuttuu kuitenkin juuri tähän omaan alueeseen. Uusi teknologia sijoittaa duunarit lähinnä ylläpitotyöhön käsityöläismäisen koneenkäytön sijasta. Palkkarakenne ei seuraa todellista tuottavuutta eikä työn tekeminen täysillä olisi kannattavaa, koska oma-aloitteisuus ansioiden lisäämisessä laski-

si työvoiman kysyntää ja tuottaisi löysää aikaa. Integroiduissa järjestelmissä ei opi edes tekniikoita, joiden varaan voisi rakentaa toimeentulon organisaation ulkopuolella. Oma harkintavalta työhön menee. Etenemäänkään ei pääse, sillä toimiston suunnitteluväki pitää kiinni omista asemistaan. Työhön juuttuu. Vituttaa. Johtoa kusetetaan, työtä jarutetaan, ja poissaolopäivät hyödynnetään maksimaalisesti vapauden lisäämiseksi. Rakenteen kannustaa työstä vetäytymiseen, ei siihen satsaamiseen.

Naisten selviytyminen perustuu tunnollisuuteen. Tunnollisella työllä voidaan luoda työrutiinien sisälle omia työkäytäntöjä, joiden varaan voidaan rakentaa ihmissuhteita niin työtovereihin kuin asiakkaisiin. Nämä suhteet tuovat vapautta, jonka avulla pankkityö ketetään. Valituksia esitetään silloin, kun työnantaja koskee tähän alueeseen. Sääntöjä halutaan suojaamaan omaa aluetta. Joustava tuotantomuoto eriyttää kuitenkin pankeissa asiakkaat ja toiminnot pidemmälle kuin perinteisessä pankkiorganisaatiossa. Jatkuvasti toistuvat rutiniitoimenpiteet sijoitetaan kadulle ja eteisiin mikä karsii asiakaskontaktit pois monista pankkitöistä. Vain sijoitusneuvonnan ja luototuksen kaltaiset paremmin palkatut, monipuoliset työt säilyvät asiakaspalvelutyönä. Palveluneuvontatöistä muodostuu eliiittitöitä samalla kun useimmat itsellisyuden kannalta kielteiset asiat kasautuvat rutinisoituneeseen taustatyöhön. Pankkien sisälle syntyy näin hierarkia, joka näkyy kilpailuna uusista eliiittitöistä, epäilyinä epäreiluisista keinoista ja vakoiluna. Huonommin pärjänneille uusi organisaatiomuoto merkitsee ihmiskontaktien kaventumista, tilan menoa ja tunnetta, ettei työnantaja arvosta. Neuvojen maailmassa kyllä pärjää, jos käyttää kyynärpäitään. Itsekkyttä korostavaa eetosta ei ole kuitenkaan sisäistetty niin täydellisesti etteikö tämä tuntuisi pahalta. Asiakkaitakin on vaikea palvella oman ymmärryksen mukaan, kun markkinointi painaa päälle yhä uusia ohjeita ja määräyksiä. Tuntuu kuin tukehtuisi vähä vähältä.

Kortteisen tutkimus tuo empiirillä tasolla esille, miten palkansaajat hahmottavat itseään ja omaa työtään vanhan, perinteisen kulttuurisen muodon sisällä ja miten tämä muoto — selviytymisen pakko — saa uusia tulkintoja muuttavissa olosuhteissa. Joustava tuotanto lisää työn rikkautta, jos taustalla on

mekanisoitu ja pitkälle ohjelmoitu tuotantotapa. Jos taustalla on sen sijaan Suomen kaltainen myöhään teollistunut yhteiskunta, ei uuteen tuotantotapaan siirrytä massavalmistuksesta vaan perinteestä, joka korostaa itsellisyttä ja käsityöläisistä ammatti-identiteettiä. Joustavan tuotannon edellyttämä koneistus koetaan tässä perinteessä kontrollin lisääntymisenä ja itsellisyden menetyksenä niin pankeissa kuin työpajoilla. Joustava tuotanto nähdään vastakohtaisuuksien lisääntymisenä silloinkin, kun tuotanto toimii tavoitteidensa mukaisesti. Joustavan tuotannon lupaukset on nähtävä kulttuurisessa ja sosiaalisessa kontekstissaan, ei universaalina organisaatioperiaatteina.

Kirjansa teoreettisessa osassa Kortteinen antaa eetokselle metatason teoreettisen tulkinnan Durkheimin, Weberin ja Marxin käsitteisiin nojautuen. Hän esittää, että näistä jokaiselta löytyy käsitys kulttuuristen tekijöiden ja rakenteiden yhteisvaikutuksesta. Jokaisen voi lisäksi tulkita eräänlaisen kerroshypoteesin kannattajaksi. Kulttuuri rakentuu ajan mittaan usean päällekkäisen kerroksen muodostamaksi rakenteeksi. Vanhemmat kulttuu-

riset muodot eivät katoa tai häviä, vaan saavat uusia muotoja uusissa rakenteellisissa olosuhteissa.

*

Kortteisen teos tuo työn tutkimukseen kulttuurisosiologisen näkemys, joka unohtuu helposti hallintotieteessä. Puhumme alati siitä, että ihmiset tuovat arvoja ja ajatusmalleja työhön organisaatioiden ulkopuolelta, mutta asian konkreettinen käsittely tahtoo jäädä vähälle. Kortteisen teksti korjaa osaltaan tätä puutetta. Kortteisen kulttuurinäkemys on myös varsin kiinnostava, koska hän ei irrota kulttuurista selitystä kulttuurin rakenteellisesta perustasta. Eetoskonstruktio on luonteva ja stemmaa ainakin allekirjoittaneen intuitioon. Teoksen vahvuus on myös sen suurin ongelma. Kortteinen antaa keskeiselle selityskonstruktiolle eetokselle hyvin ahtaan tulkinnan. Miksi selviytymisen eetos on yhteinen ja löytyy kaikista tarinoista? Haastattelusihteissa on selvää variaatiota, jota tulkinta ei ota huomioon. Ratkaisu on myös epäelegantti. On paljon teoriaa, joka näkee kulttuurin aivan toisin kuin yhteisyytenä. Vaikkapa Bourdieu tunnettu habituksen käsite — esimerkiksi — antaa eräänlaisen eetosulkinnan, joka kombinoi kulttuurisen perspektiivin kulttuurin rakenteelliseen perustaan muttei näe toimijaa eetoksen suoraviivaisena uusintajana. Jokin habituksen kaltainen konstruktio olisi avannut Kortteisen tarinoilleen antamaa tulkintaa suuntaan, jonka avulla empiirisen aineiston variaatio olisi voi-

tu tulkita nykyistä tarkemmin. Työ olisi tosin monimutkaistunut entisestään, mutta työ lepäisi nykyistä vakaammalla teoreettisella pohjalla. Lukija jää nyt kysymään, miksi kirjoittaja valitsi yhteisyyttä korostavan tulkintalinjan variaatiota korostavan linjan sijasta. Valinnalle on vaikea löytää systemaattisia syitä itse tekstistä.

Kortteisen vastaväittäjä J.-P. Roos luetteli tutkimuksen muiksi ongelmiksi muun muassa liialliset yleistyksiset rajallisesta aineistosta ja kirjallisuuden epäselvyydet: Kortteinen ei käsitellyt työnsosiologista kirjallisuutta juuri lainkaan, vaikka alueelta on olemassa huomattava kirjallisuus myös Suomeksi. Työ olisi hyötynyt myös klassikoita selvittelevästä sekundaarikirjallisuudesta. Huolellisuus kirjallisuuden kanssa olisi avannut uusia ulottuvuuksia useisiin teoksen peruskäsitteisiin (esim. itsellisyys kontra self/itse, autonomia, identiteetti). Yleinen hankaluus työssä on tietysti kenttätöiden yleinen ongelma, vaikeus erottaa tekijää tekstistä. Kenttätöiden taitajalta olisin kaivannut perusteellisempaa kenttätöiden esittelyä ja odotan kiinnostuneena naistutkijoiden kritiikkejä. Teos on yhtä kaikki arvokas lisä kotimaisen työn tutkimukseen ja keskusteluun. Argumentti on kiinnostava, teksti on kirjoitettu hyvin, aineiston tulkinta on sujuvaa ja varmakätistä ja Kortteisen ammattitaitoa kulttuuristen tulkintamallien käsittelyssä on pakko ihailia.

Ilpo Koskinen